

HVARSKÉ PRIPOVIJESTI U DALMATINKAMA VERKE ŠKURLA-ILIJIĆ

Ivana Mandić Hekman

1.

Trebala su proći puna četiri desetljeća da bi se pojavilo tek jedno novo, skromno izdanje Verke Škurla-Ilijić, danas već pomalo zaboravljene hrvatske književnice. Zapravo, gotovo isto onoliko godina koliko je proteklo od autoričine smrti (1891. – 1971).¹ Naravno, izuzmemo li tek dva prigodno objavljena teksta: prvi objavljen 1997. u zborniku izabranih proza posvećenih Splitu u izboru Zdravka Mužinića ili, pak, drugi, što ga je Luko Paljetak 2003. uvrstio u časopis *Dubrovnik*. Oba iz serije Škurlinih tekstova objavljenih tridesetih godina protekloga stoljeća u splitskom dnevnome listu *Novo doba*.² I dok prvi tekst govori o splitskome karnevalu, drugi

¹ Od *Izabranih djela* u ediciji PSHK, knj. 107. (uz djela J. Truhelke, D. Pfanove, M. Miholjević i M. Švel-Gamiršek), prir. Lj. Car-Matutinović, Zagreb, 1970. do objavljena ciklusa *Dalmatinki* iz knjige *Djevičanstvo* (1929.), Zagreb, 2010.

² *Kazivanja o Splitu, zbornik pripovijedanih proza iz grada pod Marjanom*, Split, 1997. te *Niz Kunovske serpentine*, časopis *Dubrovnik*, br. 1, Dubrovnik, 2003. Kao hrvatska književnica, koja je djelovala i u Bosni i Hercegovini, u istom

se fragment, u tematskome bloku posvećenom Mati Celestinu Medoviću (1857. – 1920.), odnosi na Kunu, iz kojeg su mjesta oboje nosili trajne »ploče pamćenja« iz slikovitog poluotočkog pelješkoga pejzaža. Medović rođenjem, a potom, pri kraju života, i posljednjim pogledom s Kunovske uzvišice, a ona, ne samo sjećanjima iz svog najranijega djetinjstva s one starogradske, Dolske uzvišice, nego poslije pružanjem istog pogleda »Niz Kunovske serpentine«. Te su slike očigledno bile toliko snažne da su ostavile neizbrisiv trag u njegovom slikarstvu, baš kao i u njezinom životu. Naime, sudbina joj je namijenila da na Pelješcu proživi dio djetinjstva, potom se udajom veže upravo za Kunu, gdje je, uz muža, našla i konačno počivalište.

Svoje dalmatinske »ploče pamćenja«, ponijela je Verka Ilijić sa sobom i u Bosnu, gdje se preselila zbog očeva službovanja,³ a one nisu izbljedjele ni unatoč snažnim poticajima u novoj, za književnicu posebno zanimljivoj sredini, kojoj je posvetila znatan dio svog književnoga opusa. Ali, emocije i sjećanja naviru tek nakon što se uoči Prvoga svjetskoga rata doselila u Zagreb. Tada, naime, nakon višegodišnjih nevolja te mnogih lutanja i nerijetkih odustajanja, nalazi smirenje u pisanju. U početku, uglavnom od 1923., pet se godina posvećuje prevođenju,⁴ a tek potom književnom

je razdoblju znatno zastupljenija, primjerice u antologijskim izborima: *Hrvatska proza Bosne i Hercegovine od Matije Divkovića do danas*, prir. V. Koroman, Mostar, 1995. ili *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u prvoj polovici XX. stoljeća*, prir. Š. Musa, Sarajevo, 2008.

³ Stjepko Ilijić (1884. – 1933.), pjesnik i prozni pisac, koji je kao učitelj djelovao u BiH od 1899., uglavnom u Mostaru. Bio je urednik časopisa *Učiteljska zora*. Objavio je: *Pjesme u stihu i prozi* (1901.), *Dopuna - Lopudske sirotice - Petra Preradovića* (1903.) i ep *Ali beg Čengić i Biserka* (1906.).

⁴ Prvi prijevod objavljen je u nizu Andrićeve serije *Djevojačkih knjiga* pod naslovom *Magali. Roman jedne mlade djevojke M. Delly*. ZB, knj. 314., Zagreb, 1923. te drugi, *Utočište. Roman jedne učiteljice* Jacquesa Bascheta. ZB, knj. 324., Zagreb, 1923. Oba izdanja prevedena su s francuskoga jezika uz Škurlinu napome-

i publicističkom radu. Pa iako sve vrijeme piše, prva pripovijest »Han« izlazi joj tek 1928. u antologijskom izboru bosanskih pripovjedača,⁵ ali već iduće godine Nikola Andrić u »Zabavnoj biblioteci«, pod naslovom *Djevičanstvo*,⁶ objavljuje njezinu prvu knjigu izabranih pripovijesti. U knjizi je skupljeno šesnaest pripovijesti razvrstanih u dva ciklusa: iz autoričina bosanskog i dalmatinskoga života. Naslovna pripovijest »Djevičanstvo«, uz koju autorica bilježi da je istinit doživljaj (kao što su to uostalom i mnoge druge), pripada tzv. *Bosankama*, koje su brojčano znatnije zastupljene od *Dalmatinki*. Ali, one iz dalmatinskoga tematskog kruga javljaju se i u Škurlinim kasnijim knjigama. U ovom, prvom izdanju, objavljeno ih je samo šest: »Ivanje«, »Tjeskobe gospodjice Elfi«, »Grgurove mise«, »Kamilo, nasmijani sin«, »Kurtizana«, »Pričica Grozdani B. o maloj Bogi«, od kojih su najupečatljivije upravo one *Starogradske*.

nu da je prvi preveden »na otoku Šipanu, kraj Dubrovnika«, a drugi »na Lokrumu, kraj Dubrovnika«. Treći prijevod, *Novi potop. Utopistički roman o katastrofi civilizacije* Noellea Rogera, ZB, knj. 544., Zagreb, 1933. nije više imao napomenu o mjestima izolacije iz vremena žalosti zbog prerane muževljeve smrti, jer je tada njezina pažnja više bila usmjerena prema bliskim joj temama o kataklizmičkim najavama uništenja prirode i ljudskoj odgovornosti u nastalom moralnom rasapu društva. Zanimljiva je pojedinost da je ovaj posljednji roman, koji je prvi put izašao kao prilog pariškom tjedniku »Illustration« 1922., nakladniku za objavu donio Ivo Vojnović uz sljedeću bilješku: »Divno djelo! Nikada se još nije simbolički prikazala katastrofa civilizacije i zraka spasenja za čovječanstvo i za svakoga od nas, kao u ovom sjajnom romanu. Ovo je dobro djelo, više nego literarno. Naša nesretna publika treba lijekova poslije infamije Ewersove 'Alraune'!«. *Katalog ZB*, Zagreb, 2007., str. 316.

⁵ Antologija proza *Sa strana zamagljenih*, prir. Jovan Kršić, Sarajevo, 1928.

⁶ *Priče iz bosanskog i dalmatinskog svijeta*, ZB, knj. 462, Zagreb, 1929.

2.

Uz svoju prvu knjigu, na nagovor urednika, umjesto njegove uobičajene bilješke, autorica je napisala kratku biografiju, koja će, na neki način u književnoj kritici obilježiti njezino cjelokupno stvaralaštvo. Naime, poslužila je mnogim kritičarima da među tim suhoparnim prigodnim recima pronađu one čvršće, uporišne točke za tumačenje, pa čak i razumijevanje njezinih pripovijesti. Gotovo ni u jednoj prilici kritika nije propustila priliku da te, inače prilično nevješto sročene rečenice, ne iskoristi u svojim osvrtima. »Ne znam kako bih trebala pisati o sebi, a da hotimice čitaoca ne navedem da tu stranicu brže-bolje okrene?«, zapisala je tada autorica. Ali, nije ni slutila da su upravo te stranice bile i ostale najcitiranije, da se kritika uvijek ponovno njima vraćala sve do posljednjih objavljenih tekstova.⁷ Ali, strah, što ga je tada osjećala pri iznošenju svoje intime, itekako se pokazao opravdanim. Jer, njezina je neizreciva bol pred sudbinom koja ju je zadesila na samome pragu života, u mnogih kritičara najčešće izazivala sažaljenje pa su njihovi tekstovi rijetko bili analitički, prosudbeni u kontekstu onodobne ekspresionističke proze, kojoj je vrsnoći svojim pripovijestima nedvojbeno pridonijela. Iako u svojim procjenama kritičari nisu uvijek bili jednodušni, u jednom su ipak bili usuglašeni: više ih je zanimalo ozračje i misticizam kojima su te proze obilovale, negoli njihovi literarni dosezi. Osobito kada je riječ bila o bosanskim temama.

A u svojoj autorskoj bilješci, koja je mnoge zavodila i navodila na ponavljanje istih klišeiziranih zaključaka, Škurla je zapisala: »Mogla bih lako doći u opasnost, da se ražalim nad rođenom svojom historijom... Zato će biti najbolje, da na dušak nabrojim nekoliko suhih činjenica, kojima redaktor silom hoće, da poprati ovu knjigu. Rođena sam – prije 36 godina! – u

⁷ Primjerice Lj. Car-Matutinović 1970. u predgovoru izabranim pripovijestima u ediciji PSHK ili D. Dujmić-Detoni u knjizi portreta hrvatskih književnica pod naslovom *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb, 1998.

Dolu kraj Starigrada na Otoku Hvaru⁸ i krštena po rimokatoličkom obredu u sv. Mihovilu, crkvi na brijegu. Ali je moja mladost prošla u Bosni. Da je u ono doba došao netko i zapitao me nešto o meni samoj! Onda je sve to bilo tako titravo, lepršavo, magleno i zaneseno. U ono vrijeme nisam čak ni to opažala, da smo mi porodica ta i ta – zapravo vrlo siromašni ljudi, koji ne znamo, kako ćemo kraj s krajem sastaviti. Kako mi je otac Stjepko Ilijić bio učitelj i književnik (a kao književnik se i danas javlja u feljtonima »Obzora«), dao mi je, kao najstarijoj, u ruke ‘knjige mudrosti’ još prije nego što sam znala i čitati. Bila sam ‘puna nade i vjere’. Pa i kasnije, kad sam se u decembru godine 1922. udala za dr. Stipa Škurlu, liječnika, još smo uvijek mislili, da su ‘riznice duševnoga blaga’ neki kapital. Da je sve to sasvim drugačije, doznala sam godinu dana kasnije, u maju 1923., kad mi je muž umro. Tada se na sve uzeše udarati crni pečati svih saznanja. Bilo je to u lijepom gradu Dubrovniku. I tako eto: tuga, praznina, sirotinja i čamotinja otjeraše me u profesionalne literate i svi doznaše, da ‘pišem’, što se prije nije znalo. Javljala sam se u zagrebačkim, beogradskim i sarajevskim revijama i listovima, kud god me je sreća (ili nesreća) nanijela i do danas napisala – većih ili manjih – tridesetak pripovijedaka. O tim pripovijestima ne mogu sama suditi. Znam samo, da sam pisala onako, kako se u meni svijet odražavao. I kad sam prošlog mjeseca donijela redaktoru ‘Zab. Biblioteke’ nekoliko novih priča, on ih je pročitao i izjavio, da mu se sviđa – ‘dramatski njihov ritam, krepčina stila i napeta sadržina s impresionističkim darom opažanja’. Ne znam. Znam samo to, da sam rado primila njegovu ponudu da pod imenom najnovije moje pripovijesti ‘Djevičanstvo’ izda zbirku novijih i nekih starijih mojih literarnih radova.

U Zagrebu, mjeseca augusta 1929«.⁹

⁸ Nije samo mjesto autoričina rođenja u pojedinim leksikonima pogrešno upisano (npr. kao Dol na otoku Braču), nego se i mjesto autoričine smrti u različitim edicijama različito navodi: negdje je to Split, a drugdje Zagreb.

⁹ »Zabavna biblioteka«, knj. 462, str. 3-4.

Godine što su slijedile nisu u autoričinu životu uspjele nadvladati »tugu, prazninu, sirotinju i čamotinju...«, a iz takvog traumatskoga iskustva u 32. godini života, nije se ni mogla zrealiti mladenačka radost, pogotovu što ju i u kasnijim godinama nisu mimoilazile nove životne nedaće. Zato se u svojoj prozi, uz neizbježan osjećaj žala za izgubljenom, bezbrižnom mladošću i nikad prevladanom osjećanju praznine i napuštenosti, istodobno prepuštala istinskoj potrebi da piše upravo onako kako se taj svijet, kojemu je svjedočila, u njoj i odražavao. Onodobna literarna praksa u tom joj je pogledu osobito pogodovala pa i krčenje vlastitoga puta umnogome olakšala.

Već na samom početku za Nikolu Andrića, urednika i nakladnika Škurline prvoobjavljene knjige, nije bilo nikakve dvojbe o pripovjedačkom talentu mlade književnice pa u svojoj popratnoj anotaciji piše da je to: »Zbirka književnog biserja, iz koje se neke pripovijesti mogu uvrstiti u najbolje antologije svjetske beletristike (...), jer rijetko je koji naš pripovjedač u tako zbijenom obliku iznio pred Evropu toliko naše narodne duše, kao ova mlada Dalmatinka.«¹⁰ Uz Andrića, još je samo nekolicina književnih kritičara, poput Josipa Bognera,¹¹ blagonaklono dočekala cjelinu ove zbirke. Uglavnom se izdvajao ciklus pripovijesti posvećen bosanskim temama, napose onima koje su donosile slike iz muslimanskoga života. Ozračjem koje je plijenilo svojom autentičnošću, koloritom toliko upečatljivim da se čitatelj mogao prenijeti u taj čudesan, gotovo nestvaran svijet, život izvan samoga života, mimo uobičajenih obrazaca. Otežao od mirisa arhaičnosti, prepunom strogo kontroliranih konvencionalnih, ali istodobno nepisanih pravila. Okrutnost u zaostalosti koju su, čini se, mnogi razumjeli, prihvaćali je kao neizbježnu datost, štoviše zadanost. Bez protivljenja ili otpora. U isto vrijeme autorici se teško mogao oprostiti prikaz onodobne Dalmacije

¹⁰ *Zabavna biblioteka: Bibliografija & Katalog*, prir. I. Mandić Hekman, Zagreb, 2007., str. 327.

¹¹ »Kroz bosanske i dalmatinske živote«, *Savremenik*, br. 9-10, Zagreb, 1929., str. 397.

i otočkoga života. Uz taj drugi ciklus, naprotiv, o kojem se rijetko uopće i pisalo, prevladavalo je uvjerenje da autorica, ne samo što nije uspjela ostvariti onu toliko potrebnu bliskost sa zavičajem, barem u onoj mjeri koju je postigla u svojim bosanskim pripovijestima, nego ih je donosila kao karikaturalne, uglavnom nedovršene skice. Nisu bili rijetki ni oni koji su, u svojoj ogorčenosti, samo odmahivali: Ne. To nije Dalmacija! Koliko je zapravo istine u toj tvrdnji, a koliko povrijeđene taštine? I gdje se smjestio otok Hvar, a gdje njegov Starigrad u okrilju Dalmacije u *Dalmatinkama* Verke Škurla-Ilijić? Zašto ih je tada bilo teško prepoznati i prihvatiti? Ako ne kao stvaran život, a ono barem kao dobru prozu. To se, nažalost, nije dogodilo. Štoviše, taj je ciklus posve nepravedno zanemaren.

3.

Mnoge sudbine iz stvarnoga života doista se mogu doimati nestvarnima, ali stvarnost, nažalost, nerijetko postaje fantastičnijom od bilo koje pripovijesti, pa čak i onih E. A. Poea ili Hofmanna. A upravo su u tim prozama pojedini književni kritičari nalazili Škurline uzore. Spominjali su i usporedbe s Ivom Andrićem, Isakom Samokovlijom te Novakom Simićem, dok su opet neki u njima prepoznavali čak i znatan Krležin utjecaj, osobito iz »Hrvatske rapsodije«. Međutim, stvarnost s kojom se autorica suočavala u najrazličitijim sredinama, životom u njima, prilagođavanjima njihovim običajima, vjerskim i političkim različitostima te, konačno, suočavanjem s ratnim okrutnostima, bili su dovoljnim jamstvom za građenje vlastita proznog izričaja. Dakako, treba ipak ponovno priznati da joj je vrijeme u kojem je svoje rane proze stvarala bilo osobito naklonjeno. Sa svojim iskustvenim teretom, razlogom mnogih sumornih raspoloženja, u novim okolnostima, ekspresionističkim književnim strujanjima i još ponekom odbljesku naturalizma, uz čitav niz avangardnih pokreta koji su paralelno tekli, bilo je umnogome jednostavnije slobodno se prepustiti unutarnjim

odrazima vanjskoga svijeta. Taj put, dakako, nije bio ni brz ni odluka jednostavna. Naime, kada je njezina prva knjiga 1929. objavljena, autorica je već šest godina bila suradnicom Andrićeve »Zabavne biblioteke« za koju je prevela tri romana. Već i iz tih izabranih djela lako se može uočiti da je prijevode izabirala, baš kao što je i svoja djela pisala, u skladu s emocionalnim stanjima u određenim životnim okolnostima, dakle opet *onako, kako se u njoj svijet odražavao*. A njezin je svijet bio prepun strahova i strepnji pred neizvjesnom egzistencijom profesionalne književnice uz nesavladiv osjećaj samoće. U takvim je stanjima za svoje literarne teme najradije birala mnogima možda netipične ljudske sudbine, ali njoj osobito bliske. Ali, nisu samo izabrane sudbine zaokupljale autoričinu pozornost. Jednako ju je zanimalo i okružje u kojem su se ti životi odvijali. I lirski opisi (kao i stihovi), karakteristični za mnoge njezine proze, koji su posve usklađeni sa sudbinama glavnih protagonista. Teški i sumorni navještavali su zlu kob koja bi uslijedila. Tako i jedna od nagrađenih pripovijesti »Ivanje«, koja je svojedobno bila prihvaćena i kao predložak za filmski scenarij,¹² počinje sljedećom snažnom pejzažnom slikom: »Iz te gomile crna, ruševna kamenja, koje se izdiže nad nekim mračnim i zagušljivim konobama, u kojima su se do danas sačuvala neke grdosije, za koje se, klimajući glavom, tvrdi, da su to kiklopske zidine, što su još prije historije opkoljavale taj grad – koji se stoljećima zove Starigrad – iz tih naslaga vjekova izbi drhtava krunica zračnoga cvijeta njihove mladosti.«¹³ Ljubav i sudbina Iva i Ivanice, siročadi »kojima su kuće vjekovima jedna prema drugoj stajale, a dijelio ih crni kanal, što protječe gradom«¹⁴ prepleteni su ne samo ekspresionističkom poetikom, nego i snažnom, ekspresivnom fantastikom, koja je kulminirala jedne noći kad otkuca ponoć. Pretkazanja *lude* i *mudre* Keke na Ivanj-dan ubrzo su se počela ostvarivati pa je sutradan našla »teta svoju nećakinju

¹² Nagrađena je kao filmska ideja na *Politikinom* natječaju 1929., a sažeta u 50 riječi prvi je put objavljena u *Suvremeniku* iste godine.

¹³ Usp. *Dalmatinke*, Zagreb, 2010., str. 5.

¹⁴ Isto.

u besvijesti na istom mjestu, gdje se srušila, kad je odbatila ponoć. A u 'tinelu' na stolu dogorijevale su svijeće i bilo je postavljeno za dvoje... «.¹⁵ Predosjećajući kraj njihovoj ljubavi i propalom planiranom vjenčanju »kada se stric vrati«, a kojeg majka, šjora Andrijana, već šesnaest godina očekuje, lutao je Ivo »po glavici sv. Ivana, na kojoj sve kamenje igra pod nogama i svaki se čas možeš survati u provaliju. U onakovu, iz kakove nekoč izvukoše njegova oca, sa čije je glave bila spuzila kosa«. ¹⁶ Sve je već mirisalo na smrt, a nakon niza čudesnih, ali i bizarnih događanja, koji su jedni druge smjenjivali, *ljubav dvoje mladih posljednjih*, bila je pokopana s glavnim junakom.

Konačno, događa se i dugo očekivani obrat: »Ponoćna obala u Starigradu na otoku Hvaru. Svjetionik. Nemir vode pod njim. Na rivi gori samo jedan 'feral'. Čeka 'veliki vapor iz Triešta'«, iz kojeg ne izlazi samo stric, nego i *Mister Mark!*, sin pokojnoga paron Nikoleta, koji »veće od dvadeset i pet godišć, da je pošal ča. (...) Ivanica ga ugleda. Prigušeno vrisnu. Ivanj-dan! Nepoznanac iz blagovaonice! Ponoć. Dvanaesta ura... Ivanjska noć...«. Bio je to Onaj kojeg joj je sudbina namijenila, dok nečiju dušu »u mučila zavrće i na kolesa rasteže, na kojima valja izdržati, sve dok ne prestanu da se okreću. I tek onda... Vapor čini mračne krugove u vodi. Zvižduk. Vapor se kreće. Ide dalje. Nestaje za svjetionikom. Na rivi više nikoga nema. Svijetla se ugase, a iza crnoga zida čempresa, nad grobljem sv. Roka, u kojem – na grudima svoje majke Riparate – počiva Ivo, *dite materino*, pomoli se mjesec, i more bolno zadrhta, kao ljubav, koju su pokopali«. ¹⁷

I u ovoj, kao uostalom i drugim Škurlinim prozama, izvanredno su ocrnjeni ženski likovi, uglavnom nositeljice svih zbivanja. Luda i mudra Keka ili luda i brižna Zanze poslužile su autorici kao likovi kroz koje progovara otočka žena slomljena pod teretom nepravedne sudbine i težine života. A

¹⁵ Isto, str. 26.

¹⁶ Isto, str. 27.

¹⁷ Isto, str. 38-39.

izvoran, kolokvijalni otočki govor umnogome pridonosi autentičnosti ove proze.

Sve te karakteristike još su snažnije došle do izražaja u drugoj hvarskoj priči, u »Grgurovim Misama«, kada u starogradske crkvi sv. Stjepana Prvomučnika svećenik dugo uzaludno čeka da održi misu i dobije priliku za razrješenje od počinjenja grijeha. Scene njegova izlaženja pred oltar, početak mise, njezin prekid i povratak u sakristiju ponavljale bi se čitave noći. Prizorima koji su uslijedili autorica je na karakterističnoj simboličkoj razini, metafizičkim sredstvima, željela naglasiti da se nepoštenje lako ne prašta i da počinitelj grijeha kad tad svoju pokoru mora odslužiti. Svećenikovu ceremoniju klečeći pratila je starica, koja je hrabro usred noći ušla u mjesnu crkvu, uočivši da se u njoj nešto neobično zbiva. Njezinom pojavom ništa se nije promijenilo pa bi se pojavom dnevne svjetlosti i posljednja svijeća u crkvi *utrнула*. Bio je to znak svećeniku da se i on konačno može povući. Prizor se ponavljao tri noći, sve dok starica sa sobom u ponoć nije pvela i muža da vidi to *čudo neviđeno*. Kad oboje kleknu, svećenik se pojavi i počne govoriti misu. Nakon što se starac pred oltarom poklonio i počeo odgovarati svećeniku, tada i »Starica priđe bliže i počne granati *ruzarij*« pa se misa konačno mogla privesti kraju. Najdramatičnija scena odvije se nakon okretanja svećenika licem prema njima, koji raširenih ruku »uzdahnu: *Dominus vobiscum!*«, jer »Svećenik, koji je služio misu, nije bio živ čovjek. Očnice su mu bile prazne, koža zelena i zategnuta kao pergamenat po kostima. Ali starac je dalje nepokolebljivo nastavio odgovarati propisno misne molitve i tako se misa svršila, a svećenika nestalo«. ¹⁸ *Svećeniku, koji nije bio od ovoga svijeta*, starci su služili ukupno trideset i tri noći. Te, posljednje noći, nakon što ih je blagoslovio, svećenik im se obrati riječima: »Moja je pokora dovršena. Mučio sam se 333 godine svake noći, da pristupim oltaru i odslužim misu, ali nisam mogao ni početi. Nikad nije bilo onoga, tko bi mi odgovorio. Napokon mi se Bog smilovao i opros-

¹⁸ Isto, str. 57-59.

tio mi teški moj grijeh«. ¹⁹ U ovozemaljskom životu, naime, svećenik je bio utajio trideset i tri plaćene mu *Grgurove Mise* za spas jedne grešne duše. Zato je bilo nužno da, uz svjedočenje, mise i odsluži, a muke do konačnog oslobođanja od pokore trajale su nevjerojatnih 333 godine. Uslijedio je svećenikov blagoslov koji je mještanima tog malog otočkog mjestanca obećavao zaviještanje i novih mladih misnika, odnosno »da doklegod bude teklo svijeta i vijeka – jedan potomak vašega plemena bude svećenik« pa zato i ne začuđuje da »i dandanas od onoga roda ima živih svećenika i bit će ih u sve vijeke vijekova. Amen...«. ²⁰ Pa iako je i sada smrt prisutna u obličju duha grješnoga svećenika, na kraju smirenje njegove duše naviješta i trajnu radost *dobroj kući*.

U ovoj se pripovijesti nije radilo o pukom isticanju misticizma, praznovjerju puka ili vjerskom fanatizmu. Smještajući radnju u prostor crkve, vezujući je uz simboliku *svetih brojeva* 3, 33 i 333, Škurla je postigla potrebnu dramatičnost koja ni u jednom trenutku nije prešla u – neuvjerljivost. Ove brojeve nije Škurla nasumce izabrala, niti su oni u ovoj prozi podređeni svojoj mističnoj simbolici (iako se radnja najvećim dijelom odvija u crkvi, što donekle upućuje i na takvo značenje). ²¹ Njihova je vrijednost jača u simboličkom značenju one potrebne duhovne snage, kojoj čovjek, i bez obzira na to koliko bio grešan, ipak treba težiti. Za religioznu sredinu taj je aspekt donosio i snažnu poruku, simbolizirajući duhovnu sintezu usklađenu s realnim životom.

Za Škurlinu prozu tipične su i sljedeće dvije hvarske priče iz ciklusa *Dalmatinki*: prva o »Kamilu, nasmijanom sinu«, i druga o »Kurtizani«. U prvoj, Kamilova majka, gospođa Flora-Ana, predviđala je veličanstvenu budućnost svome sinu. Djetetu, koje je sve znalo i sve razumjelo, takva je

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto, str. 61.

²¹ Da joj nisu bili strani Danteovi krugovi *Pakla (Inferno)* svjedoči i njihovo spominjanje u dalmatinskoj pripovijesti »Tjeskobe gospođice Elfi«, kojoj se radnja zbiva u Zadru i Zagrebu. *Dalmatinke*, isto, str. 42.

sudbina, činilo se, prirodno pripadala. Ali, već prema prvim rečenicama: »Oborili se u pozadini crni zastori čempresa dalmatinskih. Po njima se lakim polukrugovima ocrtavaju blijeda stabla masline i tanani profil gospođe Flore-Ane, koja veze do prozora. Gobelin. Kućicu sa bosketom. (Bilo je to prije četrdeset godina)«, ipak se dalo naslutiti da Kamilova sudbina nije bila samo u rukama njegove majke. U početku »Sve je proricalo djetetu neobičnu budućnost, ta ono je znalo i to, što treba kazati klupčetu zelene vunice i ono, što treba reći crvenom – ono je, prislonivši uho na školjku, u kojoj šumi, znalo, šta je u tom šumu. Njemu je stari svjetionik pričao svoje stare, odavna zaboravljene priče, a on ih je prepričavao svojoj majci«. ²² Ali, to vječno nasmijano dijete, nakon mnogih radosnih godina, odjednom je zamukao. Bolest je bila teška, ali on se dalje nastojao smiješiti i šapćući razgovarati sa *starcem* i *djevojkom* koji su iz male kućice naizmjenice izlazili navješćujući kišu ili lijepo vrijeme. Bilo je pravo čudo što je Kamilo uopće ostao u životu, ali ostao je »na najljepšem mjestu života. U šestoj godini. On se nije ‘dalje razvijao’. Muke, kroz koje je prošlo malo njegovo tijelo, učiniše ga neosjetljivim za osjećaj ‘prostora i vremena’, za ‘realnost života’, za ‘potrebu borbe za opstanak’... (...) Čovjek se naime od šeste do četrdesete mnogo izobličio, samo se to nije dogodilo sinu gospođe Flore-Ane. Sve je ostalo isto: lice majčino i galantni motivi po starinskom porculanu stolnoga sudja. I kokotići od papira«. ²³ Ipak, jednog je dana snažan vjetar srušio kućicu s dvjema barometarskim figurama, starcem sa *kukuljicom* i djevojkom sa *slanim šeširo* i *kitom cvijeća*. Bila je to potresna scena, koju su majka i sin što prije željeli zaboraviti. Njihov mir i život u izolaciji uspjela je poremetiti iznenadni dolazak Anuncijate, rođakinje njezina pokojnoga muža (koji je ploveći život izgubio na nekom od oceana), koja je sa sobom dovela i drugu brojnu rodbinu. Među njima i malu Tatu, koja se silno dosađivala. Posebnu okrutnost pokazivala je

²² Isto, str. 63

²³ Isto, str. 64.

prema Kamilu »čupala ga za bradu, raspletala je sve, što bi on spleo«. ²⁴ Isprva smiješak nije silazio s njegovih usana, ali je s vremenom postao sve drhtaviji, dok konačno nije – gorko zaplakao. Suze sina, koji se punih četrdeset godina samo smiješio, zaprepastile su njegovu majku: »To je ridao njen sin Kamilo, Ridao je kao netko, tko se je, slomljen najednom, našao na jednome dnu, na koje se drugi spuštaju polako, utrošivši u to četrdeset godina...«. ²⁵ Ovu je pripovijest autorica s pravom lišila lirskih pejzažnih slika Otoka, u njoj se ne javlja ni kolokvijalni govor – jer dijaloga zapravo ni nema. Niti je potreban.

I u *starogrskoj* priči »Kurtizana«, ²⁶ priči o likarevoj kući, smještenoj na »vrh najvišega vrha onog bodulskog otoka... Njene su 'terace' dominirale sve more i nekoliko dalekih otoka«, ²⁷ kao i u »Grgurovim misama«, metafizički i religiozni elementi čine glavnu okosnicu. A u takvim su pričama neizbježne jasno poslone poduke o moralu, grijehu i ispaštanju, ali za razliku od Grgurova duha, iskupljenje nije uvijek moguće. Pa iako su žene gotovo redovito u središtu autoričine pozornosti, ona prema njima nimalo nije milostiva. Štoviše, ponekad su gotovo karikaturalno prikazane kako bi što jasnije označila problem o kojem piše ili o ulozi koja im je društvom ili sudbinom bila namijenjena. Zato u »likarevoj kući«, zbog ovozemaljskih grijeha, vladaju duhovi, a doktor, koji je »sve stanovnike i previše zadužio golemim svojim uslugama, za koje uopće nije ništa uzimao...«, ²⁸ radio je što je htio. Dovodio koga je htio. Ali i unatoč ispovijedanju Božje i čovjekove muke na Veliki Petak te životne i Božja Kalvarija, za razliku od Isusova

²⁴ Isto, str. 67.

²⁵ Isto, str. 68.

²⁶ Za Matu Ujevića Verka Škurla-Ilijić »najradije obrađuje bosanski svijet, iznoseći njegov unutarnji i nagoni život, uveličavajući pojave iz spolnog i osjećajnog života, tražeći posebno one zgode u kojima može pokazati propadanje i izumiranje starog svijeta (*Djevičanstvo*)«, Hrvatska književnost, Zagreb, 2009., str. 209.

²⁷ Isto, str. 69.

²⁸ Isto, str. 73.

Uskrsnuća, ovdje je smrt konačna presuda pa je: »nekoć, gnijezdo grešna raskoša, danas sklonište sova i vampira, puno ćelija Zlih Duhova. Nekoć strah i trepet čitavog onog kraja, danas ruševina... Nekoć ta je kuća cikala od obijesti i pjevala od pijanosti, danas sama sebe do kosti glođe, sama sebe razara«... A nekoć »kad bi se mlada Pole, onako napirlitana i zaljuljana u bokovima, pomolila iza onog grobljanskog zida, bilo je svaki put kao da to život glasno ismijava smrt«. ²⁹ A zapravo sve zlo što je uslijedilo dolaskom šjore Apolonije, likarove milosnice, više nitko nije mogao zaustaviti. Rasap je bio neminovan, jer se konačno sada i sama smrt *narugala životu*: »Za grobljem stoji ruševna koliba. Njena su vrata širom otvorena, u pepelu kleči kao okužena prosjakinja. Sve joj je tijelo jedna krasta. Pa kad izmili, u nedjelju, da se uz ostale prosjake smjesti do crkvenih vrata, i pruži ruku na glavnom trgu – kad se pojavi iza onoga grobljanskog zida, budne svaki put, kao da to Smrt glasno ismijava život...«. ³⁰

I u posljednjoj hvarskoj prozi ovog ciklusa »Priči Grozdani B. o Maloj Bogi« slijedi autorica svoju konstantnu nit o potrebi iznošenja teških i nepravednih sudbina, borbi protiv predrasuda koje mnogi teško mogu prevladati, ali i o ljudskosti koje je sve manje i optužbi prema okrutnosti čak i među najbližima. Ova je pripovijest na svojevrsan način obrnuta zrcalna slika priče o Kamilu, uvijek nasmijanom sinu, u kojem je majka svoj život posvetila bolesnom djetetu, dok je u ovoj svojoj grbavu djevojčicu majka sve vrijeme skrivala, stidjela se njezine pojave i, na kraju je, u presudnim trenucima, napustila: »Ona je bila zaljubljena samo u lijepu djecu i nije nikada izlazila na šetnju po rivi s njom, s Malom Bogom. Pogotovo ju je držala daleko od sebe, otkako je dragi Bog – mjesto da uzme sebi malu Bogu – uzeo njezinoga lijepoga zdravoga brata, kojim se je majka toliko ponosila«.

²⁹ Isto, str. 74.

³⁰ Isto, str. 82.

Srećom, djevojčica je u svom kratkom životu ipak osjetila ljubav svoje None, koja je *smrtna* na kraju i po nju došla kako bi je izbavila. Da će Nonina ljubav prevladati moglo se razaznati i u ovoj prilici već po prvim rečenicama: »Kao najcrnija tinta, kojom se najtužnije priče pišu, ulijeva se na neku nevidljivu pukotinu veliki mrak u pustu sobu Male Boge, u kojoj već odavno nema njezine drage None. A tako kao krijesnice o Ivanj-danu, prosijecaju vrelom glavom Male Boge blage i radosne uspomene na nju, ali ona uzalud pruža providne ručice svoje, da se dobre stare None zaista dotakne«. ³¹ Imala je Boga, zahvaljujući Noni, i svoje drage male prijatelje koje joj je izradila: marionetske lutke koje su u njezinoj samačkoj sobici stražarile. »Marionete su najkasnije doznale, što se dogodilo... Popadale su licima na zemlju i bile su možda jedini, koji su iskreno žalili za malom Bogom, grbavom djevojčicom«. ³² A i one su, poput Boge, čekale na prozoru da dođe None. Ona je došla, *ali ne s vaporima*.

Iz hvarskoga, dalmatinskoga tematskoga kruga izvan ciklusa *Dalmatinki* treba svakako izdvojiti pripovijest »Kapetan Vid Buzolić i njegova žena Cvita«, koja je 1936. prvi put objavljena pod naslovom »Sveti Rok u Starigradu«. Tematski je isključivo vezana uz Starigrad pa su, uz opise njegovih stanovnika i običaja, uklopljeni impresivniji opisi samoga grada. Naravno, i u njoj je smrt neminovna: jedna zbog kuge koja je počela harati, druga iznenadna i treća samovoljna zbog gubitka voljene osobe. Uz ovu romantičnu priču o ljubavi i ljepoti koja, kao i sve druge otočke i dalmatinske, zaslužuje novo čitanje, Ljerka Car-Matutinović je zaključila da baš ona najbolje oslikava činjenicu da djelo Verke Škurla-Iljićeve pripada književnoj povijest. A možda je upravo ta pripovijest ponovno širom otvorila vrata njezinom književnom djelu. Naime, u Škurlinim dalmatinskim, otočkim pripovijestima bio je to život s uzletima i padovima. Baš kakav i danas ponovno jest. I ne samo na Otoku. Priče o svijetu koji se guši u gri-

³¹ Isto, str. 83.

³² Isto, str. 89-90.

jehu i objesti zanemarujući duhovne vrijednosti, ali u njima, kao i u nama, ipak ima nade u izbavljenje, ali tek iskupljenjem – u pokori. A ono što ih čini posebno vrijednim prinosom onodobnoj ekspresionističkoj prozi svakako su žive, pejzažne slike otočkoga ambijenta početkom minuloga stoljeća, uz kolokvijalni govor, koji ni danas nije izgubio na svojoj autentičnosti, a niti su se posve izgubili neki stari dobri otočki običaji.

Ipak, mnogo toga postaje nam jasnije nakon čitanja Škurline meoarske proze *Posljednja suza moje majke*, objavljene 1956. Stvarnost je u njoj još bolnija i čudesnija od one literarne. Sjećanja na starograjsko djetinjstvo, njegovo jedinstveno polje, zidine, staru napuštenu obiteljsku kuću Jerkovića, obitelji Petravić, Politeo, uz Hektorovićev Tvrđalj, koji u svojoj impozantnosti i ljepoti i danas nikog ne ostavlja ravnodušnim, te na pelješke dane, Trpanj u kojem »po dva puta na dan izlazi i zalazi sunce«, njegov vrt u kojem raste pasiflora, cvijet koji usred vrta stoji kao raspeti Krist usred crkve i poziva te da pred njim padneš na koljena. U simboličkom smislu, te su je dalmatinske »ploče pamćenja« pratile do kraja života i ona je u njih, s bezbroj zlatnih niti, utkala svoje proze i na najbolji mogući način im se odužila. Zato književna povijest ne mora ujedno značiti i književnu smrt. Toliko joj dugujemo.

HI/STORIES FROM HVAR
IN DALMATIAN STORIES BY VERKA ŠKURLA-ILJIĆ

Abstract

In the narrative opus of Verka Škurla-Ilijić (1891-1971) a special place is preserved for prose writing about the life in Dalmatia and the native island of Hvar, which, in comparison to her Bosnian hi/stories, often remains unmentioned or is exposed to unjust criticism. Written mainly in the 1920s and 30s, these stories were visibly influenced by Expressionism which enabled the author to convey her opinions about the world around her and in the communities she knew well in a

more bold manner. Burdened by the hardships of life, which she never managed to come to terms with, she formulated stories with metaphysical visions or religious elements, especially when she tried to emphasise the traditional values of morality and redemption through unavoidable penitence. In many occasions, death is almost imposed as the sole possible deliverance. In order to make a story more credible, it was necessary to harmonize it with the description of the surrounding in which the story takes place. This resulted in exceptionally lyric images of the landscape constructing the island's ambiance from the beginning of the past century. The author achieved a special reality-effect with a distinct, colourful urban local idiom, which is ultimately why her work represents a valuable contribution to the expressionist writing of the period.